

ГЕНЕЗА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕОРІЙ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО СУСПІЛЬНО- ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ*

Ольга Сімсон,
докторант Національної юридичної академії України
і.м. Ярослава Мудрого

Розглянемо генезу інноваційних теорій у загальному суспільно-історичному розвитку та проаналізуємо реакцію на зміни з боку правової науки.

Учені по-різному виділяють етапи такого розвитку. Соціологи Д. Белл та Е. Тофлер виділяють *три хвили* в розвитку суспільства, пов'язуючи їх з науково-технічними революціями. В інтерпретації Е. Тофлера [1] — це аграрна, індустріальна та інформаційна, у Д. Белла [2] — це винахід парової машини у XVIII столітті, науково-технологічні досягнення в галузі електрики та хімії в XIX столітті, створення комп'ютерів у XX столітті. Російські вчені Д. Львов та С. Глазьев, прихильники концепції довгих хвиль економічного розвитку Кондратьєва, виділяють *п'ять технологічних укладів*, які базуються на ключовому науково-технічному досягненні [3]. Винайдення прядильної машини та механічних ткацьких верстатів призвели до бурхливого розвитку текстильної промисловості й *першого* технологічного укладу з 1770 року до 1830. Розвиток машинобудування на основі парового двигуна, поява важкої промисловості та якісний прогрес у транспорті, що стимулювали гірничодобувну галузь промисловості й промисловість взагалі ознаменували *другий* технологічний уклад з 1830 до 1880 року. Протягом третього укладу (1880–1930 роки), який базувався на освоєнні та

широкому практичному використанні електроенергії і сталі, почали інтенсивно розвиватися електротехніка, передання електроенергії, чорна металургія. У той самий час набула суттєвого прогресу неорганічна хімія. *Четвертий* технологічний уклад пов'язують з виникненням двигуна внутрішнього згоряння та розвитком нафтохімії. В період 1930–1980 років спостерігається підйом автомобілебудування й авіації, збільшення виробництва й переробки нафти, поява й значне поширення синтетичних матеріалів. Сучасний — *п'ятий* — технологічний уклад характеризується бурхливим розвитком інформаційних технологій, телекомунікацій, біотехнологій, використанням атомної енергії, освоєнням космосу та іншими важливими досягненнями другої половини XX століття.

Сприйнятою в сучасній західній літературі (Р. Арон, В. Ростю, Д. Белл, З. Бжезинський, Е. Тофлер) є соціологічна теорія поступового розвитку людства під впливом технологій (рівня техніки), що виділяє три віхи в історії: доіндустріальну («первинна сфера» — сільське господарство), індустріальну (промисловість) і постіндустріальну (знань та інформації). Ця теорія виникла як теоретична альтернатива марксистському вченню про суспільно-економічні формації, в якому на перше місце були поставлені суспільні відносини. Марксистська

* Закінчення, початок у № 4'2011

теорія була покладена в основу теорії науково-технічного прогресу, котрий відбувається під впливом науково-технічних революцій (НТР) і стає основою соціального прогресу. Так, виділяється три основні його етапи: мануфактурний (перша НТР), промисловий (друга НТР) та сучасний (третя НТР).

Поєднавши теорію технологічного розвитку з напрацюваннями марксизму щодо генези суспільних відносин, можна сформулювати три безумовні віхи у взаємопов'язаному розвитку науки, економіки, суспільства та права, або етапи інноваційного розвитку суспільства.

Перший етап (мануфактурний), який остаточно формується у другій половині XVIII століття і пов'язується з розвитком капіталістичних відносин, появою мануфактур, переходом технології від таїнства до науки, виділенням класу підприємців і активним залученням наукових досягнень до виробництва. До цього періоду матеріальне виробництво повільно еволюціонувало, переважно, завдяки емпірично накопиченому досвіду, таємниця ремесла, збиранню рецептів; формування наукового знання про природу йшло паралельно технологічному розвитку та формувалося на основі теології та схоластики й не впливало суттєво на виробництво. Економічні теорії інновацій сягають своїм корінням саме у мануфактурного періоду.

Мануфактурний період розвинув перші наукові й технічні елементи крупної промисловості. Г. Галілей, І. Ньютон, Е. Торичеллі, а потім Д. Бернуллі, Е. Маріотт, Ж. Л. Д'Аламбер, Г. Деві, Л. Ейлер та інші створили репутацію науки як «служниці виробництва». Цей етап характеризується також розвитком французького гуманізму і теорії природного права у працях французьких філософів-просвітників (Вольтер, Д. Дідро, П. Гольбах, К. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо). Теорію природного права вважають основною передумовою виникнення терміна «інтелекту-

альна власність» й пропріетарного підходу до авторського та патентного права. Однак, як справедливо зазначає О. Сергеев [4, 11], прирівнювання авторських і патентних прав до праву власності було б помилково пов'язувати лише з теорією природного права. Якщо до винаходу друкарського верстата і появи мануфактур твір і його матеріальний носій були практично невід'ємні один від одного, а на впровадження у виробництво технічних новинок йшли десятиріччя, то з моменту їх появи технічні винаходи, використання яких приносило власникам мануфактур відчутні переваги перед конкурентами, впроваджувалися у виробництво значно швидше. Отож, вже на цьому етапі розвитку суспільства впровадженням винаходу займався не творець винаходу, а власник мануфактури (підприємець). Саме підприємці, а не автори та винахідники, постачали на ринок результати творчої та інтелектуальної праці, а тому саме вони прагнули монополії на її реалізацію. Впровадження винаходів вимагало максимальних витрат коштів і зусиль від тих, хто робив це першим, але надавало конкурентних переваг на ринку та дозволяло отримати максимальний прибуток. Траплялося, що ці переваги зводилися нанівець і не забезпечували власникам мануфактур навіть покриття витрат, коли впроваджені у виробництво новинки в готовому для використання вигляді привласнювалися конкурентами і пропонувалися на ринку за більш дешевими цінами. Такі прецеденти ставали серйозним гальмом технічного прогресу, тому виникла потреба у визнанні та захисті з боку закону інтересів осіб, які вкладали кошти та працю в технологічний розвиток і доводили нові ідеї та технічні доробки до суспільства.

Другий етап (індустріальний) із середини XIX століття до другої половини XX століття пов'язують з розвитком промисловості на фоні загальної

кризи капіталізму. Завдяки К. Марксу та його критиці вульгарної політекономії цей період позначився розквітом теорії науково-технічного прогресу, тобто науки як зовнішньої продуктивної сили, що впливала на загальний економічний розвиток. У капіталістичному суспільстві її використовували для своїх власних цілей клас буржуазії, а в радянському суспільстві — держава.

Суть НТП індустріальної епохи визначається як безперервний, поступальний і взаємозумовлений процес пізнання закономірностей, явищ та властивостей матеріального світу і їх перетворення (уречевлення) та використання в цілеспрямованій діяльності людини [5, 19]. Промислове виробництво відкриває нові, практично необмежені можливості для технологічного застосування науки. Технологічний процес усе більше визначається прогресом науки, а техніка вперше постає як «предметно утілена наука». Тож, основним завданням науки стає матеріалізація винаходу (ідеального розв'язання практичної задачі) в уречевлений предмет — техніку. Виникають спеціальні ланки науково-дослідної діяльності, що покликані доводити теоретичні рішення до технічного втілення. Науково-технічна діяльність стає однією зі сфер прикладання людської праці, основою якого є технічна творчість, а найвищим ступенем — винахідництво.

Основний постулат НТП індустріальної епохи про «уречевлену силу знання» реалізується в системі об'єктів інтелектуальної власності, що пов'язана з матеріальним вираженням і технічним рівнем. Ця система (що існує досьогодні) остаточно закріплюється в 1967 році в Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, де у п. VIII ст. 2 встановлюється, що інтелектуальна власність охоплює права, що стосуються: літературних, художніх і наукових творів; виконавської діяль-

ності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх сферах людської діяльності; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень; захисту від недобросовісної конкуренції; а також решти прав, які стосуються інтелектуальної власності у виробничій, науковій, літературній та художній галузях.

Саме в індустріальний період формується підхід до авторського та патентного права як до права власності. Власне термін «інтелектуальна власність» широко використовується в законодавстві, науковій літературі та практиці багатьох країн. У цей період приймаються найважливіші міжнародно-правові угоди в галузі охорони об'єктів інтелектуальної власності: Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 року, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 рік) у тому числі Паризький Акт (1971 рік), Всесвітня конвенція про авторське право (1952 рік), Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (Римська конвенція) від 26.10.1961 року, Договір про патентну кооперацію від 19.06.1970 року, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 28.06.1989 року, Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків від 06.11.1925 року та ін.

Третій період розвитку суспільства (постіндустріальний) починається у 90-і роки ХХ століття. Цей період потребує більш детального дослідження. Д. Белл [2] уявляв постіндустріальне суспільство як суспільство знань і виділяв дві його характерні риси: по-перше, центральне місце в ньому посідають інновації, виникають нові стосунки між наукою і технологією; по-друге, прогрес суспільства вимірюється зростанням частки високо-технологічних галузей у структурі

ВВП й зростанням частки зайнятої робочої сили в галузі знань.

Якщо на перших етапах індустріального суспільства, маючи капітал, можна було відкрити будь-яке масове виробництво та зайняти відповідну нішу на ринку, то з розвитком ринкових відносин і конкуренції в глобальних масштабах капітал уже не гарантує економічного успіху без впровадження інновацій. Посилюється роль малого та середнього бізнесу, як більш гнучко пристосованого до інновацій і задоволення нових ринкових потреб.

У цей період виникають і набувають бурхливого розвитку нові технології 5-го та 6-го технологічних укладів: інформаційні, телекомунікації, біотехнології, технології використання атомної енергії, космічні технології тощо. Виникнення нових технологій високого класу, а також їх активне ринкове використання викликають зміни в структурі сучасної економічної системи. Виникають галузі, яких не було раніше та які засновані не на матеріальному, а на високоінтелектуальному виробництві, більше того, вони акумулюють прибутки значно більші, ніж у традиційних галузях виробництва.

В умовах нової економіки знання, відокремлюючись від сфери матеріального виробництва, стають самостійним фактором виробництва. Тож, виробництво дематеріалізується. З'являється сфера інформації, телекомунікації, Інтернет, де знання взагалі не набувають матеріального вираження. Змінюється концепція того, що ми називаємо «виробництво» та «продукт». Вартість продукту визначається більшою мірою його «інтелектуальною», аніж фізичною, матеріальною складовою. Вартість капіталізації підприємств у багато разів перевищує вартість їхніх активів і становить інтелектуальну «знанневий» складник. У структурі ВВП зростає частка галузей, що спираються на знання.

Економічні перетворення призводять до змін у соціальній структурі. Зростає частка зайнятих в інтелектуальній сфері. Низка дослідників характеризує постіндустріальне суспільство, як «суспільство професіоналів», де основним класом стають не буржуа та капіталісти, а «клас інтелектуалів», «креативний клас», а влада належить меритократії — інтелектуальній еліті. Д. Белл пише: «постіндустріальне суспільство... передбачає виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [2, 578]. На думку П. Друкера «працівники знання» стають лідерським класом у суспільстві знань. Зміни у соціальній структурі Д. Флорида викладає в праці, що так і називається «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє» [6].

У ХХІ столітті суспільно-економічний розвиток входить до нової фази, в якій боротьба двох теорій — марксизму та буржуазного лібералізму (неолібералізму) — відходить на другий план, виникає **ідея інтегрального суспільства**. Б. Кузик і Ю. Яковець відзначають боротьбу двох величезних утопій періодом занепаду індустріальної цивілізації. *У постіндустріальному суспільстві ідеологія протиставлення інтересів держави і приватних осіб, боротьби різних політичних течій, соціальних верств, націй, цивілізацій відходить у минуле, поступаючись ідеології соціального та політичного партнерства* [7, 35]. У своїх дослідженнях учені спираються на школу російського циклізму (А. Чижевський, В. Вернадський, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв), зокрема, на розробки видатного її представника — П. Сорокіна, який намагався зазирнути за межі індустріального суспільства й визначити магістральний шлях його трансформації. У 1964 році в його книзі «The Basic Trends of Our Times» була чітко сформульована перспектива трансформації капіталістич-

ного ітасоціалістичного варіантів індустріального суспільства в інтегральне, котре він визначив як тип *sui generis*. «Цей тип повинен охопити більшість позитивних цінностей і бути вільним від серйозних дефектів кожного типу... єдиний інтегральний соціальний, культурний, особистісний лад у людському всесвіті» [8, 115, 118].

Революційні перетворення другої половини ХХ століття формують докорінні зміни в цінності людського ресурсу, творчого потенціалу людини та гуманістичної спрямованості її стремління. Суспільна наука повертається до теорії про ноосферу як про нову форму організованості, що виникає при раціональній взаємодії природи та суспільства на основі творчої розумової діяльності людини та використання природи на розумних началах, які перетворюють світ. Гуманітарна й екологічна доміанти постають як альтернатива інформаційної доміанти постіндустріального суспільства та загрози його техногенності.

Реакцію права на третю непомірно стрімку хвилю в суспільно-економічному розвитку можна позначити як слабко виражену. Саме в цей період починає формуватися інноваційне право, але фактично воно ґрунтується на принципах і положеннях правового регулювання інтелектуальної власності XVIII–XIX століть. Виникає питання: чи може відбивати сучасний стан речей система об'єктів інтелектуальної власності та відповідний правовий режим захисту прав, які остаточно сформувалася в середині ХХ століття, фактично, до початку процесів розбудови економіки знань і виникнення нових технологій?

В. Дозорцев прямо говорить про нову еру в охороні виключних прав. Він виділяє дві головні проблеми: перша полягає в розширенні сфер інтелектуальної діяльності, а як наслідок — об'єктів, які потребують правової охорони; друга — у виборі системи охорони [9, 18]. Учений розробляє су-

часну концепцію виключних прав, де пропонує альтернативну систему охорони «особливого роду» для нових об'єктів у галузі біології, прикладної математики, «секретів промислу» та інших. У праві ЄС також здійснюються спроби розробки системи захисту *sui generis* для баз даних, традиційних знань, біотехнологій тощо. Система *sui generis*, яка визнає права на результати інтелектуальної творчої діяльності правами особливого роду, що перебувають поза класичними речовими, зобов'язальними й особистими, і одержує в теорії назву виключних прав, свій початок бере в ХІХ столітті і початково називалася теорією інтелектуальних прав. Поняття «інтелектуальні права» запропонував у 1879 році бельгійський юрист Е. Пікар. Згідно з його теорією, інтелектуальні права вважалися правами *sui generis*.

Інноваційне право стикається з проблемою невизначеності в юридичній науці знань і проблемою їх захисту. Водночас, знання, що мають практичну спрямованість, допускають формально-логічне визначення й індивідуалізацію авторів, необхідно залучити в сферу цивільного обігу. У 2002 році Керівництво з прав інтелектуальної власності, підготовлене Відділом досліджень Європейської комісії до Шостої рамкової програми наукових досліджень, технологічного розвитку, інновацій та розвитку європейського науково-дослідного простору в ЄС (2002–2006 роки) розглядає знання як категорію ширшу, ніж інтелектуальна власність. Так, в ньому стверджується, що «у разі можливого промислового або комерційного використання знань вони повинні бути захищені...» їх володільцем або Комісією. «Володільць знань може розглядатись як особа, що має виключні права на нього». У статті П.1.14 Додатка II до Типового договору ЄС з упровадження Шостої рамкової програми дається визначення знань як «результатів, що містять у собі інформацію, незалежно

від можливості їх захисту в межах проекту авторськими правами або правами промислової власності, додатковими охоронними документами або подібними формами захисту». Тож, визнається наявність знань, які не отримали захисту як об'єкти інтелектуальної власності. Сьома рамкова програма ЄС з досліджень (2007–2013 роки) посилює роль знань для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності, підкреслюючи, що знання є найбільшим європейським ресурсом. Особливу увагу програма приділяє ризиковим дослідженням, інноваціям, заснованим на ідеях, та розвитку й посиленню людського капіталу.

Щодо реформування приватних інноваційних відносин необхідно також здійснити їх адаптацію до нових економічних умов і процесів сучасного світового технологічного розвитку. Йдеться про виникнення нових галузей економіки, що базуються на знаннях, і відповідних технологій високого рівня. Ці процеси відбиваються на розширенні сфер виникнення та за-

провадження інновацій і кола об'єктів інноваційної діяльності. Ці нові об'єкти не вписуються в традиційну систему об'єктів прав інтелектуальної власності, або не знаходять там адекватної форми захисту.

Для розробки правової моделі інноваційних відносин в приватній, цивільній сфері необхідно піднятися над наявною системою об'єктів інтелектуальної власності та будувати систему об'єктів інновацій паралельно їй, але постійно стежачи за зв'язком та межі стикання між цими системами. Для ідентифікації інновацій має бути обрана за основу ширша категорія результатів інтелектуальної творчої діяльності, основними серед яких є знання.

Прослідкуємо досліджені перетворення суспільного розвитку на різних етапах і реагування на них з боку права у Табл. 1. ♦

Список використаних джерел

1. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер. — М. : АСТ, 2004. — 784 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. — М. : Академия, 1999. — 787 с.
3. Львов Д. С. Теоретические и прикладные аспекты управления НТП / Д. С. Львов, С. Ю. Глазьев // Экономика и математические методы. — 1986. — № 5.
4. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебн. / А. П. Сергеев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби, Проспект, 2006. — 752 с.
5. Підпригора О. А. Науково-технічний прогрес і право / О. А. Підпригора. — К. : Знання УРСР, 1988. — 48 с.
6. Флорида Д. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Д. Флорида. — М. : Классика-XXI, 2005. — 421 с.
7. Кузык Б. Н. Россия-2050: стратегия инновационного прорыва / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. — 2-е изд., доп. — М. : Экономика, 2005. — 624 с.
8. Сорокин Питирим А. Главные тенденции нашего времени / А. Сорокин Питирим. — М. : Наука, 1997. — 350 с.
9. Дозорцев В. А. Новая эра в охране исключительных прав : Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. статей / Исслед. центр частного права. — М. : Статут, 2005. — 416 с.

Таблиця 1. Етапи суспільного розвитку та право

Етапи суспільного розвитку	Технологічні фактори	Соціально-економічні фактори	Генезис інноваційних теорій	Відгуки з боку правової науки
доіндустріальне суспільство (кінець мануфактурного етапу — початок промислового перевороту) середина XVIII століття — середина XIX століття	активне винахідництво: прядильна машина, друкарський верстат, машинне виробництво на основі парового двигуна. Наука й технологія постають як взаємозумовлені процеси, що реалізуються у виробничстві. I–II технологічні уклади (ТУ)	поява й розвиток мануфактур, первинне накопичення капіталу, виникнення класу буржуа, підприємців	виникнення підприємницької теорії (Р. Кантілйон, Ж.-Б. Сей) «наука — служба виробництва», Закладення основ теорії науки як зовнішнього фактора виробництва (А. Сміт, К. Маркс)	виникнення терміна «інтелектуальна власність». Зародження пропрієтарної теорії інтелектуальної власності (Вольтер, Д. Дідро, П. Гольбах, К. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо, Дюма) і теорії інтелектуальних прав (Б. Пікар)
Індустріальне суспільство (етап промислової революції) капіталізму і соціалізму середина XIX — друга половина XX століть	промислове використання електроенергії, розвиток хімії, створення ДВЗ. Наука активно впливає на технологічний процес, реалізуючись у техніці «предметно утлена наука». I — IV ТУ.	промислова революція, зростання виробничих сил на базі машинної, а пізніше промислової індустрії, домінування традиційних галузей в економіці, труд і капітал — ключові фактори, наука — зовнішній фактор виробництва	завдяки впливу марксисту розвивається теорія НТП: науки як зовнішньої продуктивної сили, що впливає на загальний економічний розвиток. (як екзогенний чинник). Закладення основ неоліберальних теорій інноваційного розвитку	домінування теорії інтелектуальної власності. Остаточне закріплення системи об'єктів інтелектуальної власності і традиційного режиму власності як абсолютного режиму правової охорони та захисту
постіндустріальне суспільство (інтегральне суспільство знань) <i>sui generis</i> друга половина XX — XXI століття	бурхливий розвиток технологій високого класу: інформаційних, телекомунікаційних, біо-, нано-, Інтернет-технологій, що не мають матеріальної форми вивчення. Прикладна наука обслуговує технологічний розвиток	глобалізація ринків, розширення конкуренції, превалювання у структурі нової економіки знань інтелектуальних галузей, знання як ключовий фактор економічного зростання, соц. основа — креативний клас	розвиток ринкових інноваційних теорій з ендогенним фактором технологічного розвитку, у зв'язку з загрозами техногенного суспільства важливу роль у теорії інновацій отримуює гуманітарний елемент і соціальні інновації	виникнення інноваційного права, розвиток теорії виключних прав, необхідність розробки нової системи результатів творчої інтелектуальної діяльності та їх захисту правами <i>sui generis</i>